

УДК 371 (477.85)(09)

ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ В СЕРЕДНІХ ШКОЛАХ БУКОВИНИ У ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Ірина Петрюк

*Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
вул. Коцюбинського, 2, 58000 Чернівці, Україна*

На підставі аналізу архівних матеріалів розкрито особливості виховання та навчання учнів у гімназіях, ліцеях та реальних школах Буковини у ХІХ–на початку ХХ століття.

Ключові слова: гімназія, ліцей, реальна школа, навчально-виховний процес.

Успіх сучасних перетворень в освітній галузі значною мірою залежатиме від того, наскільки ефективно будуть використані позитивні надбання не лише зарубіжного, але передусім національного і регіонального педагогічного досвіду. З огляду на це важливе значення має вивчення історії середнього шкільництва Буковини. У ХІХ – на початку ХХ ст. класичні та реальні гімназії, жіночі ліцеї, реальна школа краю в непростих умовах іноземного панування, поліетнічності та поліконфесійності виростили цілі покоління української, румунської та німецької інтелектуальної еліти і досягли у своєму розвитку високого європейського рівня, виробивши наукові основи навчання і виховання молоді, сформувавши власні національні традиції, набувши цінний досвід, який є цікавим як джерело розвитку і збагачення сучасної педагогічної науки.

Історією розвитку загальної середньої освіти нашого краю цікавились вітчизняні та зарубіжні дослідники. Перші загальноісторичні та історико-педагогічні праці німецьких дослідників С. Вольфа, Й. Полека, Ф. Ціглауера та українських М. Кордуби, С. Смаль-Стоцького, І. Карбулицького, А. Жуковського, Д. Квітковського, Т. Бриндзана, які містять окремі статистичні дані та опис діяльності деяких середніх навчальних закладів Буковини в зазначений період, написані безпосередніми учасниками процесу формування середнього шкільництва в цьому регіоні і свідчать про вплив на нього національно-культурного відродження і громадсько-політичного руху в краї. Сучасні дослідники (С. Далавурак, Д. Пенішкевич, Л. Кобилянська, І. Ковальчук, Л. Тимчук) розкрили особливості становлення окремих ланок освіти у різні періоди історичного розвитку краю.

Однак, не применшуючи наукової цінності праць перелічених науковців, потрібно зазначити, що в них висвітлено тільки окремі аспекти досліджуваної проблеми.

Наша мета – розкрити особливості організації навчально-виховного процесу в середніх школах Буковини в ХІХ – на початку ХХ століття.

До 1848 р. учнем Чернівецької гімназії і нижчої реальної школи міг стати кожен, хто успішно закінчив 3-й або 4-й клас народної школи і підтвердив документально результати свого навчання [2, арк. 1-12]. Щоб уникнути надмірної наповнюваності середніх шкіл, Вища наукова комісія видала розпорядження, яке обмежувало максимально допустиму кількість в одному класі до 80 осіб. Якщо більша кількість дітей виявила бажання вчитись у 1-му класі, приймали тільки тих, чиї оцінки у свідоцтвах з народної школи були кращими. У тому разі, коли середній бал у вступників був однаковий, префект і учителі проводили попередню перевірку необхідних для подальшого навчання в гімназії знань і здібностей учнів. Крім того, до уваги брали місце проживання батьків чи опікунів дітей. У прийомі відмовляли, якщо поблизу рідного міста чи села претендента на навчання діяла інша гімназія [3, арк. 51–52].

Починаючи із середини ХVІІІ ст. на Буковині, як і в усій монархії, було запроваджено складання вступних іспитів під час переходу до середньої школи. Вони відбувались двічі на рік – в середині липня і на початку вересня. До іспитів допускали тільки тих учнів, які подавали свідоцтво про народження для підтвердження, що їм не менше десяти років, і свідоцтво успішності за 4-й клас народної школи. Вони також повинні були внести платню за вступні іспити (так звану “іспитову таксу”) в розмірі 4 з. р., на початку ХХ ст. вона становила уже 8 корон [3, арк. 1–2].

“Відсів” на вступних іспитах до середніх шкіл становив від 15 до 70%. Зокрема, у 1903 р. зі 100 учнів, записаних на вступний іспит у другій Чернівецькій гімназії, “відсіялось” 67, а зі 100 учнів, які вступали до реальної школи, – 15 [11, с. 3].

З метою підготовки учнів до навчання в середніх школах при них відкривали підготовчі класи, до яких приймали учнів після закінчення 3-го класу народної школи. З підготовчого класу можна було без вступних іспитів перейти до 1-го класу середньої школи [8, с. 127].

Навчальний рік здебільшого розпочинався 1 жовтня і тривав до середини липня. Тривалість кожного семестру і дні канікул визначали вищі керівні освітні органи. Перший семестр тривав до 29–30 січня, а початок другого випадав на 3–4 лютого. Учні католицького віровизнання мали чотири вільних дні на Різдвяні свята (з 24 до 27 грудня), православним надавали чотириденні канікули (з 6 до 9 січня). Великдень також святкували за римсько-католицьким і православним календарями, оскільки в буковинських

середніх школах більшість учнів була католицького і православного віровизнання [11, с. 3]

Шкільна оплата (так зване “чесне”) за півроку навчання становила 30 корон. Вносити її були зобов’язані усі державні учні та приватисти протягом перших трьох місяців після початку навчального року [10, с. 3].

Навчальне навантаження буковинських гімназистів у 1808–1848 рр. становило 18 годин на тиждень. У понеділок, середу, п’ятницю й суботу заняття тривали чотири години – дві зранку і дві після обіду. Друга половина дня у вівторок і цілий день у четвер були вільними.

Запровадження в діяльність “Організаційного нарису гімназій і реальних шкіл Австрії” і пов’язане з цим уведення нових дисциплін збільшило тижневе навантаження гімназистів до 24–27 обов’язкових годин. Якщо взяти до уваги ще 2–3 години, призначені на вивчення вільних предметів, то в цілому учні були зайняті 25–30 годин у тиждень. Їм доводилось займатися 4–5 годин зранку і ще 1–2 години після обіду в усі дні тижня, іноді навіть у неділю. Таке перевантаження було зумовлене збереженням домінуючої ролі класичних мов у змісті освіти й одночасним збільшенням кількості годин, відведених на вивчення природничо-математичних дисциплін [4, арк. 2390].

Учні реальної школи навчалися 31–35 годин у тиждень. Їхнє навантаження збільшилось внаслідок уведення до навчального плану прикладних технічних дисциплін, зокрема, конструктивне чи будівельне креслення, машинознавство тощо [5, арк. 1–6]. Навчальне навантаження учениць дівочих ліцеїв становило 24–26 годин у тиждень.

У 80-90-х роках ХІХ ст. з появою у європейській педагогічній думці нових підходів до організації навчально-виховного процесу, які брали до уваги вікові, статеві та індивідуальні особливості учнів, поступово почали змінюватись гігієнічні й організаційні вимоги до діяльності середніх шкіл на Буковині. Зокрема, на початку ХХ ст. в усіх типах середніх шкіл тривалість заняття з одного предмета зменшилась до 3/4 години (тобто 45–50 хвилин), на уроках були запроваджені короткі паузи, які учитель робив у разі загального зниження уваги учнів. Після кожної години навчання декілька хвилин відводили для відпочинку і фізичних вправ, а обідній час (з 13 до 15 години) був вільним. Шкільна влада вимагала різноманітності у розкладі предметів, так, щоб усі духовні сили дітей були зайняті по чергово. Перші шкільні години присвячували важчим дисциплінам, легші (рисунок, співи, гімнастика) подавалися в передобідніх або післяобідніх годинах [1, с. 63].

У навчальному процесі загальноосвітніх середніх шкіл Буковини переважно використовували уроки, практикуми, лабораторні роботи і трудові заняття. Він відбувався у строго оформленій навчальній групі (класі) згідно з

визначеним навчальним планом за чітко окресленою програмою і був суворо регламентований нормативними документами шкільної влади.

Як свідчить аналіз інструкцій, шкільних підручників та посібників, методи навчання в середніх школах у досліджуваній період розвивались у напрямі демократизації і модернізації. На початку XIX ст. серед словесних методів організації начально-пізнавальної діяльності учнів Чернівецької гімназії переважали розповідь і пояснення, серед практичних – усні і письмові вправи. Оскільки в змісті освіти домінували тоді гуманітарні науки, професори здебільшого подавали учням готові положення і граматичні правила, нехтуючи їх самостійними спостереженнями, роздумами і пошуками [6, арк. 1–15]. Більшість математичних формул повідомляли без доведення, проводили велику кількість практичних завдань. Під час пояснення майже не застосовували евристичний метод. Вивчення природознавства обмежувалось простим запам'ятовуванням ознак якомога більшої кількості представників рослинного і тваринного світу. Методи контролю виконували також функцію стимулювання навчального процесу, оскільки таких видів заохочення учнів і викликання у них зацікавлення навчальним матеріалом, як пізнавальні ігри чи дискусії, не було.

Методичні вказівки Вищої наукової комісії, губернаторства і гімназійного директорату були безапеляційно категоричними і нав'язували вчителям готові взірці подання й перевірки матеріалу. Це призводило до схематизації навчання і зумовлювало педагогів до формалізму, педантизму і спрощуваності, а учнів привчало до забування і механічного відтворення у своїх усних відповідях і письмових роботах готових фраз з підручників, зловживання цитатами. У результаті у більшості гімназистів вироблялась звичка догматичного способу мислення.

Поточний контроль знань гімназистів забезпечувався щоденною перевіркою домашніх завдань, інколи проводилось усне опитування. Періодичний контроль здійснювався після засвоєння окремих тем і розділів. Здебільшого учні виконували письмові роботи, які перевіряв професор. Підсумковий контроль здійснювала “мензуральна” конференція вчителів гімназії наприкінці кожного семестру. Успішність визначали за шестибальною шкалою: блискуче, дуже добре, добре, достатньо, недостатньо, погано [9, с. 27]. З оцінками “недостатньо” з чотирьох предметів переводили до вищого класу, лише з релігії і поведінки вимагали результату “добре” [13, с. 37].

На зламі XIX–XX ст. методи навчання були дещо модернізовані відповідно до нових “гігієнічних приписів”, опублікованих наприкінці 80-х років XX ст. [1, с. 63]. Було визнано, що спосіб навчання в середній школі повинен сприяти розвитку індивідуальності дитини, а викладання має бути якісним і зрозумілим. Щоб розвантажити учнівську пам'ять, у старших класах ввели

більше вправ на мислення, а на нижчому ступені – на спостереження. До методу пояснення були поставлені вимоги повноти, зрозумілості, чіткості й цікавості, оскільки лише ці шляхи могли привести до міцності запам'ятання нового матеріалу. Від домашніх робіт вимагали їх відповідності віковій і здібностям дітей, а також попереднього пояснення, “щоб учні виконували їх з легкістю і приємністю” [1, с. 63].

Зазначалося, що всіляке диктування вчителем нового матеріалу неефективне, оскільки не збуджує мислительної діяльності учнів. Ознайомлення з новим має бути так організоване, щоб усі учні брали в ньому участь через відповіді на запитання, вправи, сприймання на слух. З'явилися завдання творчого та інтегрованого характеру.

Отже, на початку ХХ ст. навчання в середніх загальноосвітніх школах Буковини набуло пояснювально-ілюстративного характеру з окремими елементами творчості.

Відбулись зміни і у методах контролю знань. Знання учнів середніх шкіл посеместрово оцінювали на підставі поточних оцінок за письмові й усні відповіді. Міністерство визначило мінімальну кількість поточних оцінок, які повинен був одержати учень протягом семестру, щоб наприкінці бути класифікованим. Було визначено, що у старших класах учнів потрібно усно і письмово опитувати щонайменше чотири-п'ять разів за півроку, а у нижчих класах – щоденно. Для цього запроваджували ведення каталогів, в які щоденно записували результати усних і письмових відповідей учнів [12, с. 9]. Наприкінці навчального року невстигаючі учні були змушені скласти так званий “промоційний” (перевідний) іспит, який поділявся на письмовий та усний і відбувався у присутності директора.

У рамках реформи 1908 р. шкала класифікаційних оцінок була спрощена. Відтепер успішність учнів середніх шкіл оцінювали як дуже добру, добру, достатню і недостатню. “Мензуральна” конференція, яка складалася з професорів середнього навчального закладу, була уповноважена визнати учня як такого, що “здібний для переходу до наступного класу”, призначити для нього повторне складання іспиту або ж зовсім не класифікувати.

Заохоченням для учнів буковинських середніх шкіл було звільнення від шкільної оплати. Ті з них, котрі за останній семестр отримали з поведінки оцінку “дуже добре” або “добре”, а з успішності з усіх обов'язкових предметів, крім гімнастики, не менше ніж “достатньо”, могли бути звільнені від платні за півроку. З 1812 р. найкращим учням почали виплачувати стипендію з фондів Консисторії, Окружного, а згодом Крайового управління та благодійних товариств [14, с. 3].

Завершувалось навчання в середніх школах Буковини складанням випускних іспитів, які також мали назву “натуральних”. Їх запровадили в

середині XIX ст. в усіх середніх загальноосвітніх навчальних закладах унаслідок скасування філософських курсів, як проміжного ступеня між гімназією та університетом. Особливість матуральних іспитів полягала в тому, що на підставі їхніх результатів випускник середнього навчального закладу мав право стати студентом будь-якого австрійського вищого навчального закладу.

Іспити зрілості були досить складними і виснажливими для юнаків і дівчат. Комісія суворо і безапеляційно підходила до оцінення їхніх знань. У середньому 25% учнів щорічно не могли їх успішно скласти. Наприклад, у 1906 р. результати матуральних іспитів у другій Чернівецькій гімназії були такими: з 34 кандидатів 4 відповідали з усіх дисциплін на оцінку “дуже добре” і “добре” і отримали свідоцтва з відзнакою; 22 учні відповідали переважно на “добре” і “достатньо”, отримавши свідоцтва першого і другого ступенів; 6 учнів одержали дозволів виправити оцінку з одного або двох предметів; 2 учнів було визнано незрілими для навчання в університеті [11, с. 3].

Зазначимо, що середні школи не лише давали учням знання, вони також намагались виховувати їх у дусі патріотизму, порядності й шляхетності. Головним обов'язком середньої ланки освіти було виховання патріотів Австро-Угорської держави незалежно від національності [6, арк. 89]. Патріотичне виховання школярів реалізувалось завдяки змістові цілісного навчально-виховного процесу в середніх навчальних закладах. Громадянським освітньо-виховним характером вирізнялися всі предмети. Однак найбільший політико-виховний потенціал мали уроки гуманітарного циклу: література, мова, історія з географією [5, арк. 17–24]. Ідеологічною домінантою в патріотичному вихованні була німецька національна ідея. Сприйнятною у ненімецьких провінціях монархії вона була завдяки проголошенню Конституцією рівних прав і свобод для представників усіх національностей імперії.

Під впливом національно-культурного відродження відбувалася еволюція поглядів на національну школу і мету виховання. Зростання національної самосвідомості сприяло усвідомленню корінними жителями Буковини важливості навчання у гімназіях рідною мовою, а також постановці в основу виховної системи ідеї народності, як поняття суті народу і всього, що його характеризує і вирізняє з-поміж інших народів. Наприкінці XIX – на початку XX ст. головним завданням нововідкритих українських і румунських середніх шкіл стало національне виховання, а метою – моральний, інтелектуальний і фізичний розвиток школярів [12, с.7].

Національний характер виховної роботи в середніх навчальних закладах забезпечувався прилученням учнів через мову і культуру до духовного життя свого народу, вихованням на народних традиціях,

цілеспрямованістю у формуванні характеру учнів, опорою на виховний досвід і мудрість народу, взаємодією всіх учасників виховного процесу. У гімназіях, наприклад, щороку проводили святкування з нагоди роковин Т. Шевченка, на яких часто були присутніми представники крайового уряду. У дівочих ліцеях учениці ставили спектаклі українською і румунською мовами [7, арк. 1–74].

Основою морального виховання було релігійне навчання і виховання. “Родина, край і держава мусять вимагати від школи, щоб виховала їм релігійно і морально чесних мужів, оскільки правий характер повинен бути остаточною ціллю життя кожного поодинокого чоловіка і підвалиною соціального устрою краю і держави”, – писав “Шкільний часопис” [10, с. 25]. Обов’язком кожного учня було “справно відвідувати церкву, причащатись і сповідатись не рідше трьох разів на рік”. Кожного дня шкільні заняття розпочинались і закінчувались молитвами. Представники різних віросповідань мали власних катехитів і виконували релігійну практику за окремими графіками. За релігійним вихованням у школах постійно контролювала Буковинська митрополія [7, арк. 50–74].

Регулятором поведінки у стінах школи і поза ними були дисциплінарні правила для учнів. Зобов’язання їх виконувати брав на себе кожен учень і учениця під час вступу до навчального закладу.

У школі учень повинен був поводитись спокійно, виявляючи необхідну пошану до викладацького складу, доброзичливість до своїх товаришів і бережливе ставлення до шкільного майна. “Поведінка учня поза школою завжди мала бути моральна, порядна, керована почуттям обов’язку, яка б відрізняла його скромністю, порядністю, ввічливістю” [12, с. 8–9]. Не дозволялось без поважного приводу і відповідного дозволу відвідувати кав’ярні, ресторани, брати участь у публічних забавах, вештатись вулицями без діла, товаришувати з “морально підозрілими особами”, курити, з’являтися поза місцем проживання пізніше, ніж 9 година вечора. Заборонялось належати до товариств, брати участь у політичних зборах і робити між собою грошові складки в будь-яких цілях [15, с. 6].

Дисциплінарні статuti передбачали перелік допустимих покарань за порушення правил поведінки. Зокрема, зауваження учителя, догана класного керівника, сувора догана директора, сувора догана вчительської конференції, втрата звільнення від шкільної оплати, сувора догана вчительської конференції із загрозою відрахуванням зі школи і, власне, відрахування з навчального закладу. Про кожне з покарань, крім зауваження вчителя, догани класного керівника та суворої догани директора, повідомляли родичів учня [5, арк. 1–17]. Поведінку оцінювали за такою шкалою: похвально, добре, досить добре, незадовільно, погано. За дирекцією і учительським колективом

кожного навчального закладу зберігалось право вносити зміни і доповнення до дисциплінарних правил.

У 1908 р. у рамках шкільної реформи були скасовані дисциплінарні обмеження стосовно куріння і відвідання кав'ярень та інших публічних місць. Це було зроблено для того, щоб підготувати молодих людей до переходу в університет з його вільнішим і демократичнішим життям. Крім того, під час укладання правил поведінки в середніх школах взяли до уваги статеві та індивідуальні особливості. Кожен середній навчальний заклад мав достатню для своєї діяльності матеріальну базу – укомплектовані бібліотеки для професорів та учнів, обладнані кабінети і лабораторії тощо.

Отже, навчально-виховний процес у середніх загальноосвітніх школах Буковини будувався як керована система взаємодії вчителів і учнів, спрямована на передачу знань, умінь і навичок і як органічна єдність процесів навчання та виховання. Головною формою організації навчальної діяльності в середніх загальноосвітніх школах Буковини була класно-урочна, а головними виховними формами – колективна і групова.

Ядро виховної системи буковинських середніх шкіл становило патріотичне і релігійне виховання. З 80-х років XIX ст. невід'ємним елементом цієї системи стало національне виховання.

-
1. Гігієнічні приписи // Шкільна часопись. 1888. Ч. 8. С. 63.
 2. ДАЧО. Ф.1. Оп.1. Спр. 2982.
 3. ДАЧО. Ф.1. Оп.4. Спр. 5137.
 4. ДАЧО. Ф.3. Оп.2. Спр. 2390.
 5. ДАЧО. Ф.211. Оп.1. Спр. 194.
 6. ДАЧО. Ф.228. Оп.1. Спр. 46.
 7. ДАЧО. Ф.320. Оп.2. Спр. 1222.
 8. Звідомлення дирекції ц.к. державної гімназії в Кіцмані. За шкільний рік 1911/12. Кіцмань, 1912.
 9. Курляк І. Є. Українська гімназійна освіта у Галичині (1864-1918 рр.). Львів, 1997.
 10. Міністеріяльні розпорядження // Шкільна часопись. 1886. Ч. 3.
 11. Новинки // Буковина. 1900. Ч. 21. С. 3.
 12. Приписи дисциплінарні середніх шкіл на Буковині. Чернівці, 1904.
 13. Ткачик О. Підготовка інтелектуальної еліти в гімназіях Галичини // Рідна школа. 1995. № 6. С. 75.
 14. Шкільні оплати // Буковина. 1909. Ч. 58. С. 3.
 15. Disziplinar-Ordnung für die Mittelschulen der Bukowina. 1912.

**THE ORGANIZATION OF EDUCATIONAL PROCESS IN SECONDARY
SCHOOLS OF BUKOVYNA IN XIX th– BEGINNING OF XX th
CENTURIES**

Iryna Petriuk

*Yuriy Fed'kovych National University of Chernivtsi
Kotsiubynsky Str.,2, UA-58000 Chernivtsi, Ukraine*

On the basis of the archived sources analysis the author portrays the peculiar aspects of students' education and upbringing in gymnasiums, lyceums and real schools of Bukovyna in XIXth –beginning of XXth centuries.

Key words: gymnasium, lyceum, real school, educational process.

Стаття надійшла до редколегії 27.06.2007

Прийнята до друку 01.10.2007